

pacientov, tento názor však čoskoro spochybnili ďalší fyzici, Hyppolyte Berheim a A. A. Liebault, ktorí ukázali, že vedú zhypnotizovať väčšinu ľudí. Berheim považoval hypnózu za krajnú formu bežného psychologického procesu, ktorý sa stal známym ako „sugestibilita“. Ukázalo sa, že monotónne opakovanie pokynov môže u bežných ľudí v bdelom stave navodiť ne dobrovoľné telesné zmeny, napríklad kolísanie alebo strnulosť rúk a pocity tepla a zápachu.

Prednávkou sa spoločenský vedci chopili týchto objavov ako základu pre vysvetlenie mnohých spoločenských javov od šírenia názorov po sformovanie davov a nasledovanie vodcov. Sociológ Gabriel Tarde to všetko zhrnul do aforizmu „Spoločenský človek je námesačný“.

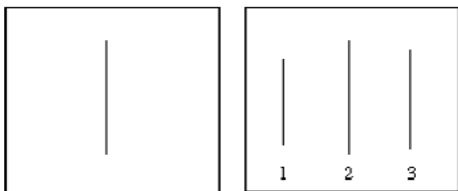
Keď sa začiatkom 20. storočia zrodila nová disciplína, sociálna psychológia, jej prvé experimenty boli v podstate prispôbeniami ukážky sugescie. Táto technika spravidla sledovala jednoduchý plán. Subjekty, zvyčajne študentov, požiadali, aby vyjadrili svoje názory alebo preferencie o rôznych veciach. O voľačo neskôr ich znovu požiadali, aby oznámili svoju voľbu, tentokrát ich však informovali o názoroch autorít alebo veľkých skupín ľudí rovnakého postavenia na tie isté veci. (Údajný konsenzus bol často len predstieraný.) Výsledky väčšiny výskumov boli v podstate rovnaké: pri konfrontácii s názormi, ktoré protirečili tým ich, mnohé subjekty očividne zmenili svoje sudy v prospech názorov väčšiny alebo odborníkov. Nedávno zosnulý psychológ Edward L. Thorndike tvrdil, že týmto postupom úspešne modifikoval estetické preferencie dospelých. Ďalší psychológovia zasa informovali, že hodnotenie významu literárneho úryvku u ľudí stúpalo, alebo klesalo podľa toho,

komu bolo pripísané autorstvo. Číra váha počtu alebo autorít očividne postačuje na zmenu názoru, dokonca aj keď sa ne uvedú žiadne argumenty v prospech samotných názorov.

Už ľahkosť úspechu týchto experimentov vyvoláva podozrenia. Naozaj zmenili subjekty svoje názory, alebo ide len o experimentálne víťazstvá získané iba na papieri? Na základe zdravého rozumu sa musíme pýtať, či sú názory spravidla naozaj také slabé, ako to naznačujú tieto výskumy. Môžeme si opodstatnene lámať hlavu, či výskumníci, nadšení nejakou teóriou neboli ovplyvniteľní a či údajne dôverčivé subjekty neposkytli odpovede, o ktorých si mysleli, že sa očakávajú od dobrých subjektov.

Výskumy sa viedli na základe dnes už všeobecne známych predpokladov, ktoré vysvetľujú väčšinu toho, čo si ľudia myslia a hovoria o fungovaní propagandy a verejnej mienky. Tieto predpoklady hovoria o tom, že ľudia sa nekriticky a jednoducho podrobujú vonkajšej manipulácii na základe sugescie alebo prestíže, a že akúkoľvek danú myšlienku či hodnotu možno „zapredať“, alebo „nezapredať“ bez toho, aby sa poukazovalo na jej význam. Ak predpokladáme, že moc spoločenského tlaku nevyhnutne implikuje nekritické podrobenie sa tomuto tlaku, mali by sme byť skeptickí: ľudia sú otvorení aj nezávislosti a dokážu sa pozdvihnúť nad skupinovú vášne. Navyše, na základe psychologických poznatkov sa dá spochybniť, či je možné ako pravidlo zmeniť posúdenie nejakej situácie alebo objektu zo strany istej osoby bez toho, aby sa najprv nezmenilo jej poznanie alebo predpoklady o nich.

V nasledujúcej časti opíšem niektoré experimenty súvisiace s výskumom vplyvov skupinového tlaku, ktoré sa nedávno

uskutočnili za pomoci mnohých mojich blízkych spolupracovníkov. Testy preukazujú nielen pôsobenie skupinového tlaku na jednotlivcov, ale zároveň zobrazujú danú problematiku v novom svetle a zachytávajú niektoré decentnejšie otázky, ktoré vyvstávajú.

Skupina siedmich až deviatich mladých mužov, všetko študentov, sa zhromaždila v triede za účelom „psychologického experimentu“, pri ktorom mali posúdiť zrakom danú situáciu. Vedúci experimentu im oznámil, že budú porovnávať dĺžky čiar. Ukázal im dve veľké biele karty. Na jednej bola iba jedna zvislá čierna čiara – štandard, ktorého dĺžku treba porovnať. Na druhej boli tri zvislé čiary rôznej dĺžky. Subjekty mali vybrať tú, ktorá je rovnako dlhá ako čiara na predchádzajúcej karte. Jedna z tých troch čiar je skutočne rovnako dlhá, ostatné sa podstatne líšia a to od 1,9 cm do 4,44 cm.

Vedúci experimentu ukázal subjektom karty. Na jednej bola štandardná čiara. Na druhej boli tri čiary, pričom jedna bola rovnako dlhá ako štandardná čiara. Subjekty mali vybrať túto čiara.

Experiment sa vyvíjal jednotvárne. Subjekty oznámili svoje odpovede podľa poradia, ako sedeli v miestnosti a v prvom kole každý z nich vybral tú istú zhodnú čiara.

Potom im ukázali druhý súbor kariet; skupina bola jednomyselná. Jej členovia

vyzerali, že sú pripravení zdvorilo vydržať ďalší nudný experiment. Pri treťom pokuse však nastal nečakaný rozruch. Jeden človek takmer na konci skupiny nesúhlasil so všetkými ostatnými pri voľbe zhodnej čiar. Pri tejto nezhode s ostatnými vyzeral zaskočený, vskutku neistý. Pri nasledujúcom pokuse opäť nesúhlasil, zatiaľ čo ostatní sa jednomyselne zhodli na svojej voľbe. Opozíčník bol čoraz nepokojnejší a váhavejší, keď jeho nesúhlas ďalej pokračoval pri nasledujúcich pokusoch. Skôr, ako oznámil svoju odpoveď, na chvíľu sa odmlčal, a potom hovoril stíšeným hlasom alebo sa rozpačito usmieval.

Nevedel však, že ostatných členov skupiny ešte predtým vedúci experimentu inštruoval, aby v istých okamihoch jednotne uvádzali nesprávne odpovede. Ústredným subjektom nášho experimentu je jednotlivec, ktorý nebol súčasťou tejto predprípravy. Keďže skutočne uvádza správne odpovede, neočakávane sa ocitá v postavení menšiny jediného, v opozícii k jednomyselnej a svojvoľne rozhodujúcej väčšine vzhľadom na jasný a jednoduchý fakt. Použili sme naňho dve protichodné sily: svedectvo jeho zmyslov a jednomyselný názor skupiny jeho druhov. Navyše musí verejne vyhlásiť svoj súd pred väčšinou, ktorá tiež verejne prezentuje svoj postoj.

Inštruovaná väčšina príležitostne uvedie správnu odpoveď, aby znížila možnosť, že sa voči nemu sprisahali. (Len v niektorých prípadoch subjekt naozaj prejavil podozrenie; v tom prípade sa experiment prerušil a výsledky sa nepočítali.) V každej sérii bolo 18 pokusov a v 12 z nich väčšina odpovedala nesprávne.

Ako reagujú ľudia v takejto situácii na skupinový tlak? Najprv uvediem štatis-

tické výsledky sérií, v ktorých bolo celkovo 123 subjektov z troch vysokoškolských inštitúcií (nie tej, na ktorej prednášam, t. j. Swarthmore College) postavených do situácie, že boli v menšine, podobne ako v predchádzajúcom príklade.

Tento subjekt má dve možnosti: môže konať nezávisle a odmietnuť väčšinu, alebo sa s ňou môže stotožniť a zavrhnúť dôkazy svojich zmyslov. Zo 123 subjektov sa značná časť priklonila k väčšine. Zatiaľ čo za normálnych okolností sa jednotlivci, ktorí porovnávajú dané čiary, pomýlia v menej než 1 percente prípadov, pri skupinovom tlaku subjekty v menšine zmenili názor a prijali zavádzajúce, nesprávne súdy väčšiny v 36,8 percentách pokusov.

Samozrejme, jednotlivci sa líšia vo svojich reakciách. Jednu krajnosť tvorí asi štvrtina subjektov, ktorí zostali celkom nezávislí a nikdy nesúhlasili s chýbnymi úsudkami väčšiny. Druhú krajnosť predstavujú jednotlivci, ktorí sa skoro za každým pridali k väčšine. Výkony jednotlivcov pri tomto experimente mali sklon byť veľmi konzistentné. Tí, čo zotrávajú na ceste nezávislosti, spravidla nepodliehajú väčšine, dokonca ani pri väčších sériách pokusov a tí, čo si volia cestu podvolenia, sa nedokážu oslobodiť, keď sa táto tvrdá skúška predlžuje.

Dôvody prekvapujúcich individuálnych rozdielov doteraz neboli podrobne

preskúmané. Vieme uviesť len niektoré predbežné zovšeobecnenia na základe rozhovorov so subjektmi na konci daného experimentu. Medzi nezávislými jednotlivcami boli mnohí, čo sa pevne držali, lebo boli neochvejne presvedčení o vlastnom úsudku. Najdôležitejšou skutočnosťou o nich nebolo to, že im chýbala ústretovosť voči väčšine, ale ich schopnosť vymaniť sa z pochybností a znovu nastoliť rovnováhu. Ďalší, čo konali nezávisle, došli síce k presvedčeniu, že väčšina uvádza

správne odpovede, no naďalej nesúhlasili kvôli záväzku vybrať podľa vlastného úsudku.

Medzi najpoddajnejšími osobami sme našli skupinu, ktorá rýchlo dospela k záveru: „Mýlim sa, oni majú pravdu.“ Ostatní podľahli, aby „nepokazili výsledky“. Mnohí jednotlivci, ktorí sa zúčastnili experimentu, mali podozrenie, že väčšina

sú „ovce“, čo nasledujú prvého odpovedajúceho, alebo že väčšina sú obeť zrakového klamu. A predsa sa tí, čo mali tieto podozrenia, nevedeli od nich v okamihu rozhodnutia oslobodiť. Znepokojenejšie reagovali tí, ktorí si odlišný názor od väčšiny vysvetľovali ako známku určitého nedostatku v sebe a ten musia za každú cenu skryť. V zúfalom úsilí zhodnúť sa s väčšinou si neuvedomili širšie dôsledky pre nich samotných. Všetky poddajné subjekty podcenili frekvenciu, s akou sa prispôbili.

Znepokojenejšie reagovali tie subjekty, ktoré si odlišný názor od väčšiny vysvetľovali ako známku určitého nedostatku v sebe, ktorý musia za každú cenu skryť.

Ktoré aspekty vplyvu väčšiny sú dôležitejšie – jej veľkosť alebo jej jednomyselnosť? Na preskúmanie tejto otázky treba uvedený experiment upraviť. V jednej sérii sa veľkosť protikladných názorov menila od jednej do pätnásť osôb. Výsledok ukázal jasný trend. Keď bol subjekt konfrontovaný len s jedným jednotlivcom, ktorého odpovede protirečili tým jeho, dal sa len málo ovplyvniť: naďalej odpovedal nezávisle a správne takmer pri všetkých pokusoch. Keď sa opozícia zvýšila na dvoch, tlak na subjekty stúpol: teraz už prijímali nesprávne odpovede v 13,6 percentách prípadov. Pod tlakom väčšiny troch stúpili chybné odpovede subjektov na 31,8 percent. No pri ďalšom náraste väčšiny sa jej tlak už podstatne nezvýšil. Veľkosť opozície je teda dôležitá len do istého bodu.

Narušenie jednomyselnosti väčšiny malo pozoruhodný následok. Pri tomto experimente mal subjekt podporu pravdivoravného partnera – buď išlo o ďalšieho jednotlivca, ktorý nevedel o vopred dohodnutom súhlase zvyšku skupiny, alebo o osobu, ktorá dostala pokyn celý čas správne odpovedať. Prítomnosť nápomocného partnera výrazne zmenšila moc väčšiny. Jej tlak na nesúhlasiaceho jednotlivca sa znížil na jednu štvrtinu, t. j. subjekty dávali nesprávne odpovede len o štvrtinu častejšie v porovnaní s tlakom jednomyselnej väčšiny. Najslabšie osoby sa nepodvoľovali tak ochotne. Najzaujímavejšie reakcie boli voči partnerovi. Vo všeobecnosti k nemu prechovávali pocit vrúcnosti a blízkosti, poctili ho inšpirujúcou dôverou. Subjekty však odmietli domnienku, že k nezávislosti ich priviedol partner.

Bol partnerov vplyv dôsledkom jeho nesúhlasu alebo jeho správnej odpovede?

Do experimentálnej skupiny sme zaradili osobu, ktorá dostala pokyny nesúhlasiť s väčšinou, ale ani so subjektom. Pri niektorých pokusoch väčšina vždy vybrala to najhoršie porovnanie čiar a inštruovaný opozičník vyberal čiaru, ktorá bola bližšie k štandardnej čiare. V iných pokusoch sa za väčšina dôsledne pridržiavala stredne blízkej čiary a opozičník tej najhoršej voľby. Týmto spôsobom sme mohli skúmať vzájomný vplyv „čiasťočne ústupčivých“ a „extrémistických“ opozičníkov.

A výsledky boli opäť jednoznačné. Ak bol v skupine umiernený opozičník, vplyv väčšiny na subjekt poklesol približne o jednu tretinu a krajnosti poddajnosti sa stratili. Navyše, väčšina chýb, ktorých sa subjekty dopustili, neboli príliš veľké. Skrátka, opozičník zväčša kontroloval voľbu chybných odpovedí. Do tejto miery sa subjekty vymanili spod vplyvu väčšiny, aj keď sa k nej prikláňali.

Na druhej strane, keď opozičník zakaždým vybral čiaru, ktorá sa očividne viac líšila od štandardnej čiary, dosiahli sa celkom iné výsledky. Extrémistický opozičník svojimi odpoveďami významne oslobodil subjekty. Ich chyby klesli na 9 percent. Navyše, všetky chyby boli nevelké. Z toho môžeme vyvodiť, že nesúhlas per se zvýšil nezávislosť a zmiernil chyby, ktoré sa vyskytli, a miera nesúhlasu (väčšie alebo menšie rozdiely medzi vybranými čiarami – *pozn. red.*) vykazovali dôsledné vplyvy.

Pri všetkých predchádzajúcich experimentoch bol každý subjekt pozorovaný len v jednom prostredí. Teraz preskúmajeme vplyvy na daného jednotlivca v zmenej situácii. Prvý experiment skúmal dôsledky straty alebo získania partnera. Inštruovaný partner dostal pokyny, aby pri prvých šiestich pokusoch odpovedal

správne. S jeho pomocou subjekt zvyčajne odolal tlaku väčšiny: 18 z 27 subjektov bolo celkom nezávislých. No po šiestich pokusoch sa partner pridol k väčšine. Len čo to urobil, subjekty sa začali odrazu myliť. Ich podvolenie väčšine bolo také časté, ako keď musel subjekt v menšine čeliť jednomyselnej opozícii väčšiny.

Skúsenosť, že subjekt má partnera, ktorý posilnil jeho vzdor voči väčšine, nedokázala posilniť nezávislosť jednotlivca, a to

je veľmi prekvapujúce. Otázky na záver experimentu naznačujú, že sme prehliadli dôležitú okolnosť, totiž silný špecifický vplyv „prebehnutia“ partnera na druhú stranu. Zmenili sme preto podmienky tak, že partner v istom okamihu opustil skupinu. (Na zmiernenie podozrenia sa predbežne oznámilo, že má stretnutie s dekanom.) Pri tejto forme experimentu pretrval partnerov vplyv aj počas jeho neprítomnosti. Chyby po jeho odchode síce

Andrej Bán: Bolívia

vzrástli, no nie tak nápadne, ako keď prešiel na stranu väčšiny.

Pri istej obmene tohto postupu začínali pokusy tým, že väčšina jednomyselne uvádzala správne odpovede. Potom sa od nich postupne odchyľovali, až napokon pri šiestom pokuse zostal naivný subjekt sám a skupina bola jednomyselne proti nemu. Len čo mal subjekt niekoho na svojej strane, bol takmer neustále nezávislý, no len čo zistil, že zostal sám, odrazu sa začal väčšmi prispôsobovať väčšine.

Ako sa dalo tušiť, schopnosť jednotlivca odolávať skupinovému tlaku pri týchto experimentoch do značnej miery závisí od toho, ako veľmi sa väčšina mylí. My sme systematicky menili nepomer medzi štandardnou čiarou a ostatnými čiarami v nádeji, že dosiahneme bod, keď nesprávnosť väčšiny

bude taká krikľavá, že ju každý subjekt odmietne a bude vyberať nezávisle. Žiaľ, zlyhali sme. Dokonca aj keď bol rozdiel medzi čiarami skoro 18 centimetrov, stále sa našli takí, čo podľahli chybe väčšiny.

Tento výskum poskytol jasné odpovede na niekoľko pomerne jednoduchých otázok a na druhej strane podnietil mnohé ďalšie, ktoré čakajú na preskúmanie. Radi by sme poznali mieru dôslednosti osôb v situáciách, ktoré sa líšia obsahom aj štruktúrou. Ak naozaj dochádza k dôslednosti v nezávislosti alebo prispôsobovaní správania, ako sa funkčne vzťahujú na vlastnosti charakteru alebo osobnosti?

V akom zmysle sa nezávislosť vzťahuje na sociologické alebo kultúrne podmienky? Sú vodcovia nezávislejší než ostatní ľudia alebo sú majstri v nasledovaní svojich prívržencov? Tieto a mnohé ďalšie otázky možno azda zodpovedať na základe podobných výskumov, aké sme tu opísali.

Život v spoločnosti si nevyhnutne vyžaduje súhlas ako podmienku. No aby bol tento súhlas prínosný, treba, aby sa na ňom podieľal každý jednotlivec nezá-

visle od svojej skúsenosti a prehľadu. Ak konformita ovládne tento vzájomný súhlas, spoločenský proces sa zamorí a zároveň sa jednotlivec zriekne schopností, od ktorých závisí jeho existencia ako bytosti, ktorá cíti a myslí. Je nanajvýš zaujímavé, že sme v našej spoločnosti objavili sklon prispôbiť sa jej tak výrazne, že celkom inteli-

gentní a dobre zmýšľajúci mladí ľudia sú ochotní nazývať bielu čiernou. To vyvoláva otázky, o našej výchove a hodnotách, ktoré určujú naše správanie.

Tomu, kto by z tohto príspevku vyvodzoval príliš pesimistické závery, by som rád pripomenul, že netreba podceňovať schopnosť byť nezávislý. Navyše ho môže utešiť skutočnosť, že účastníci tohto náročného experimentu sa takmer bez výnimky zhodli, že nezávislosť je výhodnejšia než súhlas.

z angličtiny preložil Richard Cedzo

Len čo mal subjekt niekoho na svojej strane, bol takmer neustále nezávislý, no len čo zistil, že zostal sám, odrazu sa začal väčšmi prispôsobovať väčšine.